

ПОВІДОМЛЕННЯ

Проблеми української медієвістики

О. І. ТРАВКІНА (Чернігів)

Чернігівський колегіум (до 300-річчя заснування)*

Першим професором філософії в Чернігівському колегіумі став префект С. Новопольський (1749—1756 рр.). Зберігся його рукописний курс лекцій з філософії, який він прочитав в 1749—51 рр. Нині він знаходиться у відділенні рукописів Російської державної бібліотеки в Москві⁶⁸. Рукопис має 924 сторінки і за своєю структурою не відрізняється від тих курсів, які читалися в Києво-Могилянській академії: логіки або діалектики, метафізики та фізики. З посиленням контролю та регламентацією навчального процесу, з метою недопущення поширення прогресивних ідей, починаючи з другої половини XVIII ст. Синод заборонив викладачам складати власні курси лекцій. Значного поширення в навчальних закладах дістає філософська система Лейбніца-Вольфа⁶⁹, яка була покладена в основу латиномовного підручника філософії німецького філософа Ф. Баумейстера “Основи філософії” (1747 р.), за яким викладалася ця наука у Німеччині, Польщі, Києво-Могилянській академії, Харківському, Чернігівському колегіумах. Підручник Ф. Баумейстера був уведений в навчальну практику в Чернігівському колегіумі близько 1755 р.⁷⁰

Курс навчання в Чернігівському колегіумі закінчувався вивченням філософії. Останній курс богослов'я не був запроваджений через брак приміщень. Певне значення мала також близькість такого авторитетного закладу, як Києво-Могилянська академія, де богословський курс викладався ще з XVII ст. і бажаючі могли там продовжувати навчання. Крім Київської академії, цей предмет був ще запроваджений в Харківському колегіумі (з 1734 р.)⁷¹. У Переяславському колегіумі вивчення філософії розпочалося лише в 1774 р., богослов'я — в 1783 р.⁷²

Богослов'я у Чернігівському колегіумі було запроваджено в 1786 р., коли його реорганізували в семінарію⁷³.

У сучасній літературі переведення колегіуму на нове місце, в колишню садибу гетьмана П. Полуботка, яке відбулося в 1776 р., стали ототожнювати з реорганізацією його в семінарію⁷⁴. Проте офіційні документи свідчать, що і після 1776 р. він продовжував називатися “училищной коллегией Черниговской” або “коллегиумом Черниговским” аж до 1785 р.⁷⁵ Лише в кінці 1784 р. єпископ Ф. Ігнатович видав указ про перейменування колегіуму в семінарію та заміну його печатки: “...Училищной Черниговский коллегиянский дом доселе именовался и именуется коллегиею Черниговскою училищною, а в указе святейшего правительствующего Синода сего 784 года мая 10 состоявшемся и до училищ Черниговских существ-

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2000. — № 5.

вом дела относящемся между протчого училище наименовано Черниговскою семинариєю... Напредь будущее время не коллегиею, но училищным Черниговским семинарским домом именовать и в делах употреблять”⁷⁶. Починаючи з 1785 р. в документах навчальний заклад називається семінарією. Дорадянський дослідник колегіуму В. Литинський вважав, що колегіум був реорганізований у семінарію в 1786 р., коли запровадили богословський клас⁷⁷. А. Страдомський вказував, що був виданий указ Синоду від 20 квітня 1786 р., в якому закладу було присвоєно назву духовної семінарії, наказано ввести викладання богослов'я та головне керівництво семінарією доручити ректорам⁷⁸.

Крім вже названих обов'язкових предметів, у Чернігівському колегіумі вивчалася також грецька, німецька, французька мови, географія, математика. Відомо, що в Київській академії викладання грецької мови було поновлено з 1738 р., а також введено до навчальних програм староєврейську, німецьку мови, а з 1753 р. — французьку⁷⁹. В Харківському колегіумі також викладалася давньогрецька мова, німецька та французька з кінця 30—початку 40-х рр. XVIII ст.⁸⁰ Вважалося, що в Чернігівському колегіумі вивчення цих мов розпочалося лише в кінці XVIII ст. Але судячи з назви Чернігівського колегіуму в 30—40-х рр. XVIII ст. — “славно-греко-латинський колегіум”, можна припустити, що в ці роки тут могла вже вивчатися грецька мова⁸¹.

Достеменно відомо, що грецька та німецька мови викладалися в 60-ті рр. XVIII ст. Так, в 1766 р. чернігівський єпископ К. Ляшевецький повідомляв, що “и теперь в коллегии Черниговском един (учитель) обучает аналогію и инфиму, другій — граматіку, синтаксиму и грецький язык, третій — піітику и по немецки”⁸². Як бачимо, грецьку мову розпочинали вивчати вже в граматичних класах, німецьку — в поетиці.

К. Ляшевецький просив дати можливість запровадити в колегіумі богослов'я, єврейську та французьку мови, а також математику, забезпечивши викладачів пристойною державною платнею⁸³. Прохання К. Ляшевецького про матеріальну допомогу з боку держави з метою розширення кола предметів, як і інші пропозиції, залишилися без уваги. Проте в 1780 р. в колегіумі розпочалося вивчення французької мови⁸⁴. В 1781 р. префект колегіуму ієромонах Палладій отримав наказ від Чернігівської консисторії, в якому вказувалося, що вітати наслідника престолу, котрий прибув до Чернігова, повинні були учні колегіуму російською, польською, латинською, німецькою, грецькою, французькою мовами⁸⁵, тобто мовами, які на той час вивчалися в Чернігівському колегіумі. Грецька, німецька, французька мови вважалися екстраординарними предметами, їх вивчення було необов'язковим, але здібні учні не повинні були ухилятися від вивчення цих предметів.

Відомість 1780—81 рр. свідчить, що із 72 студентів класу риторики грецьку, німецьку, французьку мови вивчали 22 чол., а 22 студенти філософського курсу майже всі вивчали одну або дві з перелічених мов⁸⁶.

Відомостей щодо викладання математики збереглося мало. Адже основна увага приділялася гуманітарним дисциплінам.

У Чернігівському колегіумі арифметика, певно, вивчалася в нижчих класах — граматичних, геометрія — у вищих. Так, з атестата учня Чернігівського колегіуму І. Левицького дізнаємося, що в 1765—1771 рр. той опановував арифметику, геометрію, планометрію⁸⁷ (частина елементарної геометрії, в котрій вивчаються властивості фігур, які лежать у площині). В атестаті зазначалося, що І. Левицький вивчав також і географію та юриспруденцію (приватно)⁸⁸. В Чернігівському колегіумі учнів навчали музиці, хоровому співу, грі на музичних інструментах, малюванню. Таким

чином, курс ординарних дисциплін в Чернігівському колегіумі був аналогічним Києво-Могилянській академії, за винятком богослов'я, і мав загальноосвітній характер.

Разом з тим, з середини XVIII ст. на навчальний процес негативно впливала імперська політика в галузі освіти, спрямована на посилення регламентації навчальних програм, заборону складання індивідуальних курсів лекцій, посилення уваги до церковно-богословських питань з метою перетворення колегіуму у вузькостановий духовний заклад.

Загальноосвітній характер навчальних програм, демократичні традиції, витоки яких йшли ще з братських шкіл, значною мірою зумовили всестановість українських навчальних закладів, в тому числі і Чернігівського колегіуму: кожний бажаючий, що визнавав православну віру, міг вступити до колегіуму, а також міг вільно залишити його, обліку учнів в перший період його діяльності не велося. Так, в 1727 р. в Синод чернігівський архієпископ І. Жураковський повідомляв: “А сколько было в нем (колегіумі. — Авт.) учеников по сию пору, о том неизвестно, первое для того, что оных нигде не записывано, другое же, нельзя и записывать, понеже суть отходные люди, одни из других училищ приходят и отходят...”⁸⁹. І. Жураковський доповідав, що в колегіумі навчаються діти духовних і світських осіб, як “господских”, так и “нищетных”, а всього навчалось в 1727 р. 257 учнів⁹⁰.

Але з посиленням бюрократизації та регламентації всіх сторін життя за Петра I, насамперед створенням у 1721 р. Синоду та прийняттям “Духовного регламенту”, становище поступово почало змінюватися. Слідом за “Духовним регламентом” Синод видав ряд указів про обов'язкове навчання дітей священнослужителів та створення з цією метою шкіл при архієрейських резиденціях.

Починаючи з 20-х рр. XVIII ст. чернігівські ієрархи змушені були також видавати численні укази про обов'язкове навчання дітей духовенства в колегіумі, але сила цих указів “значительно ослаблялась давними привилеями малороссийского духовенства. Поэтому обязательность обучения и сословность стали прививаться к малороссийским школам сравнительно позже, чем это имело место в епархиях великорусских”⁹¹.

Дійсно, незважаючи на укази чернігівських ієрархів про обов'язкове навчання дітей духовенства, як видно із звіту архієпископа І. Рогалевського в Синод за 1738 р., із 253 учнів 175 були вихідцями із світського стану і лише 78 — духовного⁹². В цей час в колегіумі, за свідченням І. Рогалевського, переважно “большая часть учеников всегда бывали детей господских и священнических”, які проживали на квартирах⁹³. В той же час тут навчалися і діти незаможних верств населення, що мешкали в бурсі. І. Рогалевський зазначав: “Имеются построенные при доме моем архиерейском в коллегииуме Черниговском два жилых дома, в которых оне (тобто малозабезпечені учні. — Авт.) перед сим жительствовавали и ныне жительствоуют”⁹⁴. За словами В. Литинського, із щорічних архієрейських звітів відомо, що в бурсі проживало понад 100 малозабезпечених студентів⁹⁵.

Навіть у 60-ті рр. XVIII ст., коли наплив дітей священнослужителів повинен був значно посилитися відповідно до указів про обов'язкове їх навчання, згідно з відомостю за 1767—1768 рр. із 213 учнів колегіуму 111 були дітьми світських осіб, 102 — священнослужителів⁹⁶, 71 учень — з козацьких сімей, з них 48 — з середовища козацької старшини і урядовців, 40 — з міщанських родин та селян.

Лише починаючи з 80-х рр. XVIII ст., як свідчить відомість за 1781 р., вже тільки третина учнів колегіуму була із світських станів, а дві третини —

діти священнослужителів⁹⁷. Різко зменшилась кількість учнів з середовища козацької старшини та урядовців. Їх у 1781 р. налічувалися одиниці.

Таким чином, в Чернігівському колегіумі навчалися вихідці зі всіх станів тогочасного суспільства: козацької старшини, духовенства, рядового козацтва, міщанства, посполиті. Про це свідчив і О. Ф. Шафонський, який писав у 80-х рр. XVIII ст.: “Учащиеся, обыкновенно студенты называемые, состоят ныне более из священно-церковно служительских, мещанских и частию из козацких детей, а прежде состояли и из крестьянских. За 30 и 20 лет, вообще все дворянские дети обучались в сих школах, так как в Киевских и Переяславских; из оных шли в бывшую генеральную канцелярию, а из сей определялись в гражданскую и военную службу. Ныне одних только недостаточных дворян дети, и то самым малым числом, в сие училище входят. Теперь всех учеников 269”⁹⁸.

Серед дітей козацької старшини тут здобували освіту нащадки таких відомих родин на Чернігівщині, як Лизогубів, Рославців, Тризни, Бакуринських, Мокрієвичів та ін.

Найбільше учнів навчалось з Чернігівського та Стародубського полків, а також з Ніжинського, Прилуцького, Лубенського тощо. Здобували освіту в Чернігівському колегіумі вихідці з західних областей України та з Росії⁹⁹.

Таким чином, в Чернігівському колегіумі найбільш послідовно після Києво-Могилянської академії дотримувалися демократичного принципу всестановості навчального закладу.

Дещо інше становище склалося, наприклад, в Харківському колегіумі, заснованому в 1726 р. великоросійськими белгородськими єпископами згідно з “Духовним регламентом” про організацію духовних шкіл при архієрейських резиденціях, для навчання дітей священнослужителів¹⁰⁰. Тому незважаючи на те, що Харківський колегіум можна вважати всестановим закладом, більшість учнів належали до духовного стану, для яких навчання було обов’язковим¹⁰¹, і значною мірою примусовим, як і в аналогічних школах Росії, де навчальні заклади були становими чи мали професійну спрямованість¹⁰².

У Переяславському колегіумі, заснованому в 1738 р., невдовзі після указу Синоду від 1737 р. про надання звітів щодо заснування духовних шкіл, також більшість учнів були вихідцями з духовенства¹⁰³.

До Чернігівського колегіуму приймали учнів різного віку (10—14, навіть 18 років), закінчували навчання вони вже дорослими людьми, в класі філософії зафіксований найстарший вік студента — 29 років¹⁰⁴. У кінці року виставлялися оцінки, які були лаконічні і не відрізнялися різноманітністю, — “понят”, “непонят”, “средствен”, інколи — “туп”¹⁰⁵. Курс навчання не мав стабільних термінів: навчалися і 5, 6, 7 і 10 років. Як і в Київській академії, більш обдаровані учні проходили нижчі курси і за півроку, інші могли залишатися і декілька років. Після закінчення навчання видавався атестат, в якому відмічалось прийняття студентом присяги на вірність імператорській особі, а також містилися відомості про дисципліну, які вивчав випускник, та його поведінку¹⁰⁶.

Матеріальне забезпечення Чернігівського колегіуму, що був заснований з власної ініціативи чернігівських архієпископів, здійснювалося за рахунок архієрейської казни та пожертвувань громадськості.

Починаючи з 1723 р., згідно з “Духовним регламентом” чернігівські архієпископи встановили основні джерела утримання колегіуму: монастирі єпархії повинні були давати двадцятку частину своїх прибутків, а приходські церкви — тридцятку, спочатку по черзі через рік, а потім щорічно¹⁰⁷. Ці збори йшли в основному на утримання малозабезпечених учнів, що

проживали в бурсі (харчування, ремонт, опалення тощо). Ще одним джерелом фінансування колегіуму були пожертвування з боку громадськості, насамперед козацької старшини. Як уже зазначалося, першим патроном колегіуму був сам гетьман І. С. Мазепа, а також один з найбагатших представників козацької старшини краю М. Б. Корсак, одружений з онукою гетьмана І. Самойловича. Він володів понад 1000 дворами в Стародубському полку, його син Максим навчався в колегіумі. М. Корсак утримував декількох студентів, так званих клієнтів, Чернігівський архієпископ А. Стаховський в липні 1715 р. писав М. Корсаку: “Всю оставшую часть гг. студентов клиентов В. М. М. господина, патрона и благодетеля, я по желанию Вашему, отпустил, они спешат к своему меценату с низким поклоном”¹⁰⁸.

Частина благодійницьких внесків потрапляла через так званий конгрегаційний збір. Збір коштів здійснювали студентські представники конгрегації, які з книгою, що називалася *Album*, обходили покровителів колегіуму, котрі жертвували на “убогих” студентів¹⁰⁹.

Цікаво, що в Чернігівському колегіумі студентська конгрегація, як і в Київській академії (конгрегація учнів нижчих класів) знаходилася під покровительством Богоматері Непорочне Зачаття. Зображення її містилося на печатці Чернігівського колегіуму¹¹⁰. Після відкриття державних кредитних установ в Росії стало можливим кошти, що жертвували на користь колегіуму, розміщувати в банках, відсотки яких йшли на його потреби. Так, в 1783 р. архімандрит Московського Златоустовського монастиря Варлаам, а в 1785 р. військовий товариш П. Симентовський внесли на “вечное содержание Черниговской семинарии” по 2000 крб.¹¹¹ Щорічно з цієї суми одержували 200 крб., які витрачали на утримання навчального закладу.

Та все ж коштів не вистачало, і учні, за свідченням О. Ф. Шафонського, жебракували¹¹².

Вчителі Чернігівського колегіуму до середини XVIII ст. були, як правило, ченцями кафедрального Борисоглібського монастиря і тому отримували харчі з архієрейської казни, як і інші ченці монастиря, але, за свідченням І. Рогалевського 1738 р., “против прочих Черниговского монастыря братьев их, учителей, систного и питного викту ежедневно з дому архиерейского дается удвое”¹¹³, тобто вдвічі більше, ніж іншим ченцям. Крім цього, вчителі забезпечувалися одягом, іншим всім необхідним, а також грошима з “кружки братской собирательной”¹¹⁴. Додатковим джерелом були підношення батьків “учеников знатного чина” під час приїзду на навчання та від’їзду, а також на Різдво та Великдень¹¹⁵.

Починаючи з другої половини XVIII ст., викладачі, за винятком префекта, часто були світськими людьми, які не бажали приймати чернечий сан. “Ныне же толь великая скудность в довольно ученых монахах, что едва ректора или префекта выбрать можно, а другие все почти мирские, как и теперь в коллегии Черниговском”¹¹⁶, — повідомляв в 1766 р. чернігівський єпископ К. Ляшевецький. Він зазначав, що вчителі, “не желая монашества... на весьма малом живут жалованьи”, і просив забезпечити викладачів пристойною державною платнею.

Згідно з відомостю за 1789 р. вчителі колегіуму отримували платню: префект — 50 крб на рік, вчителі риторики, поетики, вищого граматичного класу, французької мови — 40 крб, вчитель нижчого граматичного класу — 36 крб. Вони також забезпечувалися харчами, дровами, свічками, папером тощо¹¹⁷.

Після секуляризації церковних та монастирських земель в 1786 р. на утримання Чернігівського колегіуму стали виділяти 2000 крб. щорічно¹¹⁸.

Матеріальне забезпечення Чернігівського колегіуму було гіршим в порівнянні з Київською академією, Харківським колегіумом, що, в свою чергу, вплинуло на кількість учнів, наявність кваліфікованих викладачів, обмежувало можливість введення нових предметів.

Так, Київська академія та Харківський колегіум знаходилися при “училищных монастырях” і значною мірою утримувалися за рахунок маєтностей, які різні верстви населення жертвували на потреби освітянських закладів.

Чернігівський колегіум не мав цих джерел. Він знаходився при Борисоглібському кафедральному монастирі, де перебував чернігівський архієпископ з численною челяддю і ченцями. В 1738 р. у монастирі проживало близько 150 чоловік ¹¹⁹. Крім цього, тут розміщувалася дикастерія (духовна канцелярія), різні господарські служби. До того ж територію монастиря обмежували щільні забудови Чернігівської фортеці.

Тіснота, брак приміщень в кафедральному монастирі не дозволили відкрити повний “курс наук” в Чернігівському колегіумі.

Спроба перевести колегіум в П’ятницький монастир, перетворивши його в “училищный”, закінчилася невдачею. В 1776 р. він був переведений в колишню садибу наказного гетьмана П. Полуботка ¹²⁰.

Збір продуктами та грошима з монастирів і церков для утримання Чернігівського колегіуму був недостатнім, вони надходили нерегулярно, багато монастирів заборгували за декілька років ¹²¹. Труднощі зборів переживали й інші навчальні заклади. Тому вони не були основним джерелом забезпечення Харківського колегіуму ¹²². Київські митрополити теж ніколи не користувалися цим джерелом для утримання академії ¹²³.

Проте збори, які йшли в основному на харчування учнів, опалення, ремонт бурси тощо, давали можливість утримувати в Чернігівському колегіумі відносно велику кількість малозабезпечених учнів — в середньому близько 100 чоловік (їх було значно більше, враховуючи тих, що користувалися лише приміщенням) ¹²⁴. Незначні кошти виділялися також на оплату лікаря та ліки, а також на книги для “нищенствующих в бурсе”.

При Чернігівському колегіумі існувала бібліотека, котру заснував Л. Баранович, як вказували дорадянські дослідники, ще при школах в Новгороді-Сіверському ¹²⁵.

Вперше про бібліотеку колегіуму повідомляв О. Ф. Шафонський в “Черниговского наместничества топографическом описании”: “При сей семинарии имеется библиотека, в которой богословских, философических, школьных, латинских, греческих, польских, русских, французских и немецких до тысячи книг считается. Они от разных людей, а паче от покойного епископа Кирила Лашевецкого подарены” ¹²⁶.

За свідченням М. А. Маркевича, в середині XIX ст. бібліотека налічувала трохи більше 6000 найменувань ¹²⁷. Це було значне зібрання. Бібліотека Харківського колегіуму в 1769 р. мала 2500 томів, у 40-х рр. XIX ст. — 5 тисяч ¹²⁸. У Києво-Могилянській академії в 1780 р. було близько 12 тисяч томів ¹²⁹. Більшість літератури була “на древних языках” — 3208 назв, іншими іноземними мовами: польською — 375, французькою — 377, німецькою — 255, східними — 36, російською — 1449 найменувань ¹³⁰. М. А. Маркевич зазначав, що “в первом отделении (книги на древних языках) я нашел драгоценности, которых вторые экземпляры едва ли можно сыскать. Эта библиотека древних изданий — примечательнейшая в государстве — сокровище для библиомана” ¹³¹. Дійсно, бібліотека була сформована на основі надходжень книг від таких відомих церковних та культурних діячів другої половини XVII — початку XVIII ст., як Л. Баранович, І. Максимович, Ф. Углицький, Д. Ростовський, І. Галятовський, А. Стаховсь-

кий, і містила багато цінних раритетів XVI—XVII ст.¹³² Серед них — найдавніші книги, які належали митрополиту Петру Могилі. Вони потрапили в бібліотеку від Л. Барановича, який в 1648—1650 рр. був ректором Києво-Могилянської колегії, пізніше — містоблюстителем Київської митрополії.

В бібліотеці зберігалися також цінні рукописні літописні збірники: літопис Л. Боболінського, Чернігівський літопис, один із списків літопису Грабянки¹³³, листи Л. Барановича тощо. На жаль, доля бібліотеки трагічна, її зібрання загинуло в роки громадянської чи Другої світової війни¹³⁴.

Очоловав Чернігівський колегіум префект, а не ректор, як у Київській академії чи Харківському колегіумі.

Посада ректора була пов'язана з викладанням ним найвищого курсу — богослов'я, в Чернігівському колегіумі префект спочатку викладав риторику, а з 1749 р. — філософію. В його обов'язки також входило керівництво навчально-виховним процесом та контроль за всіма коштами на утримання колегіуму.

До середини 30-х рр. XVIII ст. весь курс навчання забезпечували префект і два вчителі, після виділення поетики в окремий клас — чотири викладачі, з введенням філософії — п'ять, нових мов — шість. Вони були ченцями кафедрального монастиря. З другої половини XVIII ст. значна частина викладачів — вже світські особи.

Більшість викладачів були випускниками Києво-Могилянської академії, деякі — Львівської. Вже в 20-ті рр. XVIII ст. Чернігівський колегіум мав вчителів з власних вихованців, які викладали в нижчих класах, деякі направлялися в Київську академію для завершення навчання і після повернення викладали в колегіумі¹³⁵. Про професійний рівень викладачів Чернігівського колегіуму свідчила їх участь у діяльності Кодифікаційної комісії по підготовці першого українського кодексу “Прав, за якими судиться малоросійський народ”. В ній працювали кращі інтелектуальні сили України: Д. Білінський, Т. Смержевський, Г. Прохорович¹³⁶. Ф. Кокойлович брав участь у перегляді та виправленні Біблії відповідно до грецького перекладу 70-ти, над яким працював ряд відомих богословів Київської академії¹³⁷. Як і викладачі Київської академії, Харківського колегіуму, вчителі Чернігівського колегіуму направлялися на викладацьку роботу в інші навчальні заклади, в основному російські, в закордонні посольства та місії, в екзаменатори для ставлеників тощо. Чернігівські архієпископи І. Максимович та А. Стаховський після призначення митрополитами Тобольськими потребували для просвітницької роботи в Сибіру “людей учительських”¹³⁸, яких, звичайно, вивозили з Чернігова. І. Максимович призначив колишнього вчителя Чернігівського колегіуму І. Лежайського керівником Китайської місії в Пекіні (1716 р.)¹³⁹.

В Московську славено-греко-латинську академію були направлені викладачі Чернігівського колегіуму С. Зимницький¹⁴⁰, С. Борецький¹⁴¹, в Олександрівсько-Невську семінарію — І. Германовський¹⁴², у Вятську семінарію — Л. Богуславський¹⁴³, в Коломенську — П. Захаржевський¹⁴⁴ тощо.

Характеризуючи викладацький склад Чернігівського колегіуму, необхідно відмітити часту зміну вчителів, що пояснюється не тільки відкликанням їх на викладацьку роботу в інші навчальні заклади, але й тим, що педагогічна діяльність була важливою ланкою в духовній кар'єрі: прийнявши чернечий сан і прочитавши курси від нижчих до вищих, викладач висвячувався на ігумена чи архімандрита монастиря або отримував іншу якусь важливу посаду.

Звичайно, часта зміна кадрів, система не предметного, а класного навчання (коли один вчитель викладав у своєму класі декілька предметів),

брак спеціалізації у вчителів негативно впливали на їх професійний рівень, накопичення досвіду, складання та збереження традицій в колегіумі.

Як загальноосвітній та всестановий навчальний заклад Чернігівський колегіум готував освічені кадри не тільки для духовенства, але й громадських установ та закладів: вчителів, канцеляристів, писарів, літераторів, перекладачів.

Поряд з Київською академією, Харківським та Переяславським колегіумами Чернігівський колегіум постачав значну кількість студентів для медичних закладів Росії. Серед вихованців Чернігівського колегіуму імена близько двадцяти відомих медиків XVIII ст.: П. А. Загорський (1764—1846 рр.) — академік, засновник першої анатомічної школи в Росії, Ф. Г. Політковський (1756—1809 рр.) — видатний клініст XVIII ст., професор Московського університету, Й. К. Каменецький (1750—1823 рр.) — “патріарх лікарів російських”, написав першу частину підручника з медицини для духовних училищ, П. В. Малахов (1753—1807 рр.) — губернський лікар в Чернігові, разом з О. Ф. Шафонським брав участь у складанні першого медико-топографічного опису Чернігівської губернії (1797 р.), Ю. Т. Білопольський (1753 р.) — головний лікар в армії О. В. Суворова, С. Успенський (1766—1838 рр.) — автор декількох наукових праць, був широко відомий в Москві як видатний хірург, Г. Ф. Мокринцев (1755—1804 рр.) — провідний хірург Московського госпіталю, Я. К. Сандул-Стурдза (1756—1810 рр.) — займався дослідженням прокази в Криму, Я. В. Стефанович-Донцов (1752—1829 рр.), Т. Я. Стефанович-Донцов (1753—1833 рр.), П. К. Піддубик-Сушевський (1756—1811 рр.) — автори наукових праць з різних питань медицини, І. Д. Тишевський (1760—1830 рр.) — міський лікар в Полтаві, на свої кошти побудував лікарню, разом з П. К. Піддубиком-Сушевським написав працю “План наставления малороссийской Черниговской семинарии студентов первым основаниям врачебной науки» (1802 р.), П. В. Шарой (1751—1832 рр.) — керував Єлизаветградською медико-хірургічною школою — першим медичним навчальним закладом в Україні ¹⁴⁵ та ін.

Вихованці Чернігівського колегіуму також поповнювали ряди писарів та канцеляристів в місцевих органах управління: полкових та сотенних канцеляріях, магістраті, ратушах. З утворенням Чернігівського намісництва (1781 р.) значна частина його випускників влаштовувалася на службу до канцелярії намісництва.

В кінці XVIII ст. в зв'язку з запровадженням системи світської шкільної освіти гостро постала проблема педагогічних кадрів для народних училищ, що відкривалися. Вчителями в цих закладах у своїй більшості були випускники Київської академії та інших українських колегіумів.

Вихованці Чернігівського колегіуму: С. В. Самарський-Биховець, А. Г. Липлянський, П. С. Левицький, А. М. Плинський, К. І. Кучеровський, С. І. Пешковський, В. І. Заверухін — працювали в народних училищах на Чернігівщині ¹⁴⁶. С. В. Самарський-Биховець, П. С. Левицький, А. М. Плинський навчалися у Петербурзькій вчительській семінарії, яка була створена для підготовки вчителів народних училищ ¹⁴⁷.

Згідно з указом Синоду 1786 р. в Петербурзьку вчительську семінарію Київська академія направила 45 чол., Чернігівський колегіум — 15, Переяславський — 4, Харківський — 3 чол. ¹⁴⁸

Більшість студентів мала непогану підготовку. Голова комісії по застосуванню народних училищ П. В. Завадовський в 1789 р. повідомляв: “Между всеми присланными к должностям учительским в комиссию об учреждении училищ в разные времена и из разных духовных семинарий

людьми найлучшими, способнейшими, а паче благонравнейшими оказывались всегда обучавшиеся в Черниговской духовной семинарии» (аналогічний лист був надісланий і в Київську академію)¹⁴⁹. Вихованці Чернігівського колегіуму, які навчалися в Петербурзькій вчительській семінарії, направлялися на викладацьку роботу в різні училища Російської імперії.

Стислий огляд історії Чернігівського колегіуму свідчить, що він був визначним центром освіти та культури XVIII ст. в Україні.

Неабияке значення мав той факт, що навчальний заклад заснували з власної ініціативи відомих церковних, культурних діячів, письменників, в місті з багатими історичними та культурними традиціями, де діяв представницький літературно-мистецький осередок. Це зумовило значною мірою творчу атмосферу в колегіумі, неординарний, оригінальний характер лекційних курсів його викладачів, написаних під значним впливом естетики бароко.

Уже на початку своєї діяльності Чернігівський колегіум перетворюється в своєрідний літературно-освітянський осередок, де процвітало мистецтво віршування, драматургія, перекладацька діяльність. Його викладачі брали участь у виданні цілої низки творів, що репрезентували колегіум широкому загалу суспільства.

За обсягом та змістом навчальних програм Чернігівський колегіум був загальноосвітнім навчальним закладом, де здобували освіту вихідці з усіх станів. Рівень підготовки студентів був не нижчим, ніж у Києво-Могилянській академії і Харківському колегіумі. Викладачі та вихованці Чернігівського колегіуму проводили значну просвітницько-педагогічну діяльність як у своєму регіоні, так і на теренах Російської імперії. Вони зробили вагомий внесок у розвиток медицини XVIII ст.

Разом з тим не можна не відзначити, що починаючи з другої половини XVIII ст. на навчальний процес в колегіумі, як і в інших українських навчальних закладах, негативно впливала імперська політика в галузі освіти, спрямована на посилення регламентації та уніфікації всіх сторін діяльності освітян, на ліквідацію в навчальних закладах демократичних, гуманістичних засад та традицій з метою перетворення їх у вузькостанові духовні заклади.

⁶⁸ Шапов Я. Н. Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича. Описание. Государственная ордена Ленина библиотека СССР. Отдел рукописей. — М., 1959. — С. 118.

⁶⁹ Введенский И. И. Духовные училища в России // Памятники культуры. Новые открытия. — М., 1987. — С. 97.

⁷⁰ Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1897. — № 8. — С. 309.

⁷¹ Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 73.

⁷² Дем'янчук В. М. З історії заснування Переяславського колегіуму // Сковорода Григорій. Дослідження, розвідки, матеріали. — К., 1992. — С. 373, 374.

⁷³ Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1898. — № 16. — С. 640.

⁷⁴ Травкіна О. І. До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію // Сіверянський літопис. — 1997. — № 5. — С. 89.

⁷⁵ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, 1293.

⁷⁶ Добровольский П. К истории Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 10. — С. 306.

⁷⁷ Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1898. — № 16. — С. 640.

⁷⁸ Страдомский А. Список префектов, ректоров и инспекторов Черниговской семинарии со времени основания и до настоящего времени // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1867. — 15 июня. — С. 437.

⁷⁹ Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. — С. 81.

⁸⁰ Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 86, 93.

- ⁸¹ Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 24. — С. 884.
- ⁸² Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 22. — С. 770.
- ⁸³ Там же.
- ⁸⁴ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 104.
- ⁸⁵ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 20.
- ⁸⁶ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 12—13, 26—30.
- ⁸⁷ ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 1253, арк. 50.
- ⁸⁸ Там же.
- ⁸⁹ Киевская старина. — 1895. — № 10. — С. 3.
- ⁹⁰ Там же.
- ⁹¹ Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 24. — С. 872.
- ⁹² Л и т и н с к и й В. Картины из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 14. — С. 442.
- ⁹³ Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 21. — С. 731.
- ⁹⁴ Там же.
- ⁹⁵ Л и т и н с к и й В. Картины из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 17. — С. 554.
- ⁹⁶ Т р а в к і н а О. І. Про склад учнів Чернігівського колегіуму // Сіверянський літопис. — 1997. — № 3. — С. 35.
- ⁹⁷ До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію // Сіверянський літопис. — 1997. — № 5. — С. 90.
- ⁹⁸ Ш а ф о н с к и й А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — С. 281.
- ⁹⁹ Т р а в к і н а О. І. Про склад учнів Чернігівського колегіуму. — С. 34.
- ¹⁰⁰ П о с о х о в а Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 22.
- ¹⁰¹ Там же. — С. 46.
- ¹⁰² В о д о л а ж е н к о О. З історії Харківського колегіуму у XVIII в. // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. — Харків, 1927. — № 6. — С. 110—111.
- ¹⁰³ Д е м' я н ч у к В. М. З історії заснування Переяславського колегіуму. — С. 370.
- ¹⁰⁴ Т р а в к і н а О. І. Про склад учнів Чернігівського колегіуму. — С. 35.
- ¹⁰⁵ Там же.
- ¹⁰⁶ Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. Інв. № АЛ-101.
- ¹⁰⁷ Л и т и н с к и й В. Картины из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1896. — № 17. — С. 550.
- ¹⁰⁸ Труды Черниговской архивной комиссии. — Чернигов, 1911. — Вып. VIII. — С. 131.
- ¹⁰⁹ Д о к у ч а е в Н. История черниговской семинарской церкви до 1817 г. // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1871. — № 12. — С. 375.
- ¹¹⁰ Там же. — С. 377.
- ¹¹¹ Н и к о л ь с к и й С. Материалы для истории Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1890. — № 10. — С. 210.
- ¹¹² Ш а ф о н с к и й А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — С. 283.
- ¹¹³ Б л а г о в е щ е н с к и й М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 21. — С. 734.
- ¹¹⁴ Там же.
- ¹¹⁵ Там же.
- ¹¹⁶ Там же. — № 22. — С. 769.
- ¹¹⁷ Там же. — № 24. — С. 828.
- ¹¹⁸ Н и к о л ь с к и й С. Материалы для истории Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1890. — № 10. — С. 210.
- ¹¹⁹ С т р а д о м с к и й А. Никодим Сребницкий епископ Черниговский и Новгород-Северского. // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1876. — № 21. — С. 608.
- ¹²⁰ Ш а ф о н с к и й А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — С. 280.

- ¹²¹ Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 23. — С. 823—825.
- ¹²² Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 24.
- ¹²³ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1904. — Отд. II. — Т. I. — Ч. I. — С. XIII.
- ¹²⁴ Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 23. — С. 828.
- ¹²⁵ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1871. — № 2. — С. 50; Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1898. — № 12. — С. 509.
- ¹²⁶ Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — С. 284.
- ¹²⁷ Маркевич Н. А. Чернигов. Историческое и статистическое описание Чернигова // Черниговские губернские ведомости. — 1852. — № 10. — С. 89.
- ¹²⁸ Посохова Л. Ю. Харківський колегіум. — С. 119.
- ¹²⁹ Там же. — С. 120.
- ¹³⁰ Маркевич Н. А. Чернигов. Историческое и статистическое описание Чернигова. — С. 89.
- ¹³¹ Там же.
- ¹³² Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1871. — № 2. — С. 50—53.
- ¹³³ Апанович Е. М. Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. — К., — 1983. — С. 87, 109, 153.
- ¹³⁴ Там же. — С. 89.
- ¹³⁵ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1906. — Отд. II. — Т. I. — Ч. II. — С. 360—361.
- ¹³⁶ Ефимов А. Елецкий монастырь Успения Пресвятыя Богородицы, со времени основания и до наших дней (1060—1900 гг.). Его святыни и достопримечательности // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1903. — № 22. — С. 764; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1906. — Отд. II. — Т. I. — Ч. II. — С. 362.
- ¹³⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1904. — Отд. II. — Т. I. — Ч. I. — С. 368.
- ¹³⁸ Гумилевский Ф. Общий обзор епархии Черниговской. — С. 67.
- ¹³⁹ Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. — 1871. — № 1. — С. 16.
- ¹⁴⁰ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1906. — Отд. II. — Т. I. — Ч. II. — С. 363.
- ¹⁴¹ Там же. — С. 364.
- ¹⁴² Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. — К., 1906. — Отд. II. — Т. I. — С. 431.
- ¹⁴³ Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. — Казань, 1914. — С. 700.
- ¹⁴⁴ Там же. — С. 713.
- ¹⁴⁵ Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець XVII — перша пол. XIX ст. Бібліографічний словник. — Вип. I. — К., 1997.
- ¹⁴⁶ Марков М. Матеріали до історії учбових закладів Чернігівської Дирекції. 1804—1805 навчальний рік // Сіверянський літопис. — 1999. — № 4. — С. 79—83.
- ¹⁴⁷ Там же.
- ¹⁴⁸ Шип Н. А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII — первой половине XIX в. — К., 1988. — С. 54.
- ¹⁴⁹ Там же.

